

УДК 330.34:338.43.02

Славкова О. П.

Сумський національний аграрний університет

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Досліджено теоретичні питання формування сутності інституційного забезпечення розвитку сільських територій. Розкрито його елементи та особливості функціонування в сучасних умовах. Розглянуто формування сучасних основ інституційних відносин на сільських територіях.

Ключові слова: інституції, інститути, інституційне забезпечення, розвиток, сільські території.

Постановка проблеми. Процеси формування, становлення і взаємодії державних інститутів та населення сільських територій вимагають ґрунтовного теоретичного забезпечення, оскільки останнім часом все частішими є прецеденти, які виходять за межі традиційних соціальних процесів та не можуть бути достатньо поясненими і вивченими на основі класичних понять і принципів, чим зумовлюється потреба розширення та оновлення понятійного апарату і вдосконалення методики його застосування.

Розвиток вітчизняної теорії інституціоналізму має здебільшого екстенсивний характер та ґрунтується на використанні результатів зарубіжних досліджень. Сучасні інститути та інституції не забезпечують адекватних умов для економічного розвитку, особливо для розвитку сільських територій. Як правило, інституціональні формування є нестійкими та малоєфективними, а інституціональні перетворення не враховують соціальні, екологічні та економічні інтереси суспільства.

Сьогодні очевидно є необхідність проведення інституціональних перетворень, які стимулюватимуть господарюючі суб'єкти до діяльності в інтересах суспільства. У контексті сільського розвитку важливою є інституціоналізація сільських територій, яка може розглядатися як особливий ресурс для забезпечення соціальних, економічних та екологічних благ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна інституціональна економічна теорія ґрунтується на працях таких зарубіжних і вітчизняних вчених-інституціоналістів, як Т. Веблен, А. Гриценко, Д. Норт, Дж. Ходжсон, Дж. Серл, О. Уільямсон, У. Берг та багато інших.

Значний поштовх у становленні наукової адаптації та популяризації проблематики інституціона-

лізму дали такі науковці, як А. Аузан, А. Олейник, Г. Клейнер, В. Тамбовцев, В. Полтерович та ін. Серед українських учених значний внесок у розвиток і становлення інституціональної теорії зробили М. Горожанкіна, В. Базилевич, Л. Борщ, П. Нікіфоров, А. Ткач та ін.

Мета статті полягає у розкритті економічного змісту процесу інституціонального забезпечення сільських територій у контексті сучасної інституціональної економічної теорії і розвитку соціального капіталу.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на підвищений інтерес знаних науковців до обраної проблематики, дослідження інституційного розвитку сільських територій як багатогранного та складного явища не втрачає актуальності. Останніми роками активно дискутується тлумачення сутності інституційного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Інституціоналізм є одним із напрямів сучасної економічної думки, які базуються на поняттях «інститут» та «інституція». До інститутів, як правило, відносять таких учасників ринку, як держава, корпорація, організація, установа тощо [1], тоді як під інституціями розуміють формальні та неформальні правила, механізми спостереження та примусу, а також критерії, що визначають межі взаємодії індивідів, корпорацій, профспілок, держави та організацій [2] (рис. 1).

Відомий інституціоналіст Д. Норт обґрунтовує та послідовно дотримується розмежування інституцій (норм і правил гри) та організацій (учасників гри), які функціонують у сфері інституціональних обмежень. Це найбільш пізній і зрілий підхід в інституціональній теорії, оскільки раніше змішували ці два поняття [3].

На думку Т. Веблена, В. Гамільтона, «інститути» – це звичаї, традиції і способи мислення, які стали навичками окремої групи людей, більшості населення і навіть усього народу. Вони мають здебільшого психологічний характер, організують та регулюють поведінку людей, формують їх духовний світ [4].

Поняття ж «інституція», як показує досвід, найчастіше використовується для визначення сукупності створених людьми формальних і неформальних правил у вигляді обмеження для економічних агентів, а також відповідних механізмів контролю за їх дотриманням та захистом. Відповідно, суспільні, політичні, ідеологічні, наукові інституції не лише характеризують певні суспільні явища, але і визначають відмінні характеристики.

На думку В.В. Зотова, основною відмінною рисою інституції є її загальний характер, оскільки будь-яка

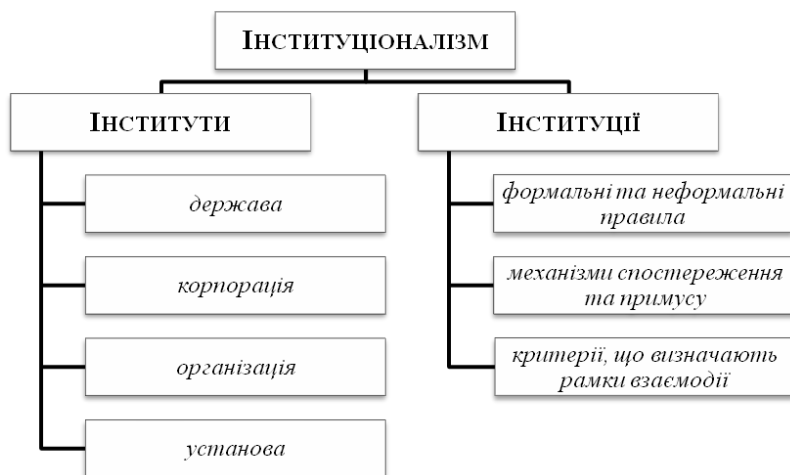

Рис. 1. Складники теорії інституціоналізму

Джерело: складено автором на основі власних досліджень

функція суспільної істоти реалізується за допомогою визначення її місця в розподілі праці, оцінки її необхідності та корисності. Інституція, по суті, є соціальною формою функції та ролі людини в суспільстві, абстракцією, яка набуває змісту тільки в конкретній дії [5]. Саме розмаїття форм організації соціально закріплених функцій людей і створює систему інститутів суспільства. Така система формує у свідомості кожної людини «уявні співтовариства», до яких вона себе відносить і в межах яких поводить себе як споживач або виробник, сім'янин чи громадянин, чиновник чи підприємець.

Таким чином, прямо або опосередковано фіксується суспільне бачення характеру та способу оцінки діяльності економічних агентів. Більше того, таке сприйняття «корисності» тієї чи іншої діяльності для суспільства загалом є аналогічним для багатьох секторів суспільного життя, постійно повторюється і відтворюється як образ життєдіяльності. Постійне виконання стійко закріплених за окремими індивідами, їх групами і співтовариствами функцій визначає їх соціальний статус, який є продуктом закріплення певних функцій за допомогою інституцій.

Інституції як правовий інструмент спрямовують діяльність господарюючих суб'єктів у визначене русло, зменшуючи невизначеність та сприяючи тому, що економічне середовище стає прогнозованим. Більше того, інституції виступають у вигляді обмеження для економічних агентів, забезпечують відповідні механізми контролю та захисту. Механізми контролю, у свою чергу, передбачають сукупність засобів, за допомогою яких можна визначити дотримання або порушення правил, а також застосувати стимулюючі чи дестимулюючі санкції.

Водночас інститути є радше організованою динамікою, яка дає змогу спрямовувати суспільну активність в належному напрямі. Вони представляють функціонально-організаційну форму колективної діяльності, що суспільно визнається через реалізацію системних функцій економіки [3].

По суті, інститути змушують діяти людину, яка потрапляє в їх функціональну структуру, не так, як вона вважає за потрібне, а так, як передбачають правила функціонування інституціонального механізму. У цьому контексті значення інституціонального розвитку для соціального, екологічного та економічного розвитку сільських територій важко переоцінити.

Наслідком інертного розвитку інститутів часто є стагнація економіки, оскільки вона стає більш вразливою до впливу зовнішніх дестабілізуючих факторів та фінансових ризиків, які, як правило, є однією з основних причин несприятливого середовища для розвитку соціальної, екологічної та економічної сфер, неадекватного функціонування ринкових механізмів та зростання трансакційних витрат виробництва. Вищепераховані ситуації в економіці називаються інституціональними пастками, які є наслідком неефективної роботи інститутів.

По суті, інститути забезпечують нормальне та стабільне функціонування певного соціального організму, збереження культурного спадку, успадкування та передачу набутого досвіду, соціалізацію індивідів, регулювання, координацію та інші види впорядкування суспільних відносин, вартісних орієнтацій, звичаїв, традицій, моделей і норм поведінки.

Суспільний інститут є стійкою формою організації відносин людей, які формуються шляхом стійкої еволюції або доцільних цілеспрямованих дій.

Ми вважаємо, що в контексті розвитку сільських територій доречніше як предмет дослідження розглядати саме соціальний (а не суспільний) капітал, у зв'язку з чим виникає потреба чіткого розмежування понять «соціальне» і «суспільне».

Слід визнати, що у широкому спектрі літературних джерел ці поняття часто ототожнюють, тобто розрізнення «соціального» і «суспільного» ще не стало ані логічним принципом, ані методологічним правилом наукових досліджень. Зокрема, у «Сучасному тлумачному словнику української мови» слово «соціальний» подається як синонім слова «суспільний» [6]. Ми вважаємо, що відмінною характеристикою поняття «суспільний» є його орієнтація на постановку і вирішення перспективних завдань (проекція на майбутнє), тоді як особливістю поняття «соціальний» є орієнтація на забезпечення соціального комфорту на цей момент, тобто досягнення, збереження і відтворення соціальних благ.

Сукупність усіх інститутів формує єдиний інституційний капітал, який можна визначити як форму капіталу, що відображає можливість отримання доходу тими або іншими суб'єктами господарювання за рахунок набуття статусу, зумовленого їх приналежністю до певних інститутів. У цих організованих системах відносин великі групи людей інтегруються на основі визнаного їх учасниками механізму узгодження загальних інтересів, що передбачає певні правила, норми, традиції та стимули відтворення цінностей, що склалися.

На формування інституційного капіталу безпосередньо впливають інституціональні фактори (фактори, пов'язані з управлінням та регулюванням окремих сфер, складових частин, сторін та елементів соціально-економічних відносин).

До інституційних факторів належать організаційно-економічні, техніко-економічні, науково-технічні, власницькі, фінансові, інвестиційні, соціальні, правові, а також інші фактори та заходи вдосконалення і трансформування інститутів та інституцій (норм права, правил, постанов, звичаїв тощо).

Формальні правила є найбільш динамічним складником інституційних змін, які можуть здійснюватися в короткий період часу, необхідний для ухвалення тих чи інших нормативно-правових документів та актів. Неформальні норми, втілені у звичаях і традиціях, зумовлені менталітетом нації, більш інертні в своєму розвитку та менш сприйнятливі до зовнішніх впливів. Неформальні обмеження, як правило, виступають ланкою між різними етапами еволюції суспільства, його історичного розвитку.

Інституціоналізація економічних відносин означає, з одного боку, якісний розвиток самих господарюючих суб'єктів, а з іншого – створення державою так званих «сильних інституцій», таких правил і норм, що однаковою мірою відповідають економічним інтересам держави та господарюючих суб'єктів (рис. 2).

Для сталого розвитку сільських територій визначальне значення мають економічні, соціальні та екологічні інститути. Виходячи з цього, *інституціоналізація сталого розвитку сільських територій* – це процес систематизованої організації взаємодії між економічними агентами в соціальній, економічній та екологічній сферах, а також створення критеріїв таких відносин та закріплення їх у нормативному порядку за допомогою формування та впровадження у практику відповідних інституцій у вигляді системи нормативно-правових актів, що в сукупності створюють інституціональне середовище.

Рис. 2. Схема взаємодії економічних агентів у процесі інституціонального перетворення

Джерело: складено автором на основі власних досліджень

Варто зазначити, що існує багато трактувань поняття «інституційне забезпечення». Сучасна економічна теорія дає такі визначення:

- процес впорядкування, формалізації та стандартизації;
- закріплення практики відносин у вигляді закону або соціальної норми;
- перетворення будь-яких дій у впорядкований процес із певною структурою відносин, ієрархією влади, дисципліною, правилами поведінки;
- процес визначення та закріплення соціальних норм, правил, статусів і ролей, їх систематизації, що спроможна задовольняти певні суспільні потреби (рис. 3).

Рис. 3. Складники поняття інституційного забезпечення

Джерело: складено автором на основі власних досліджень

Інституціоналізація дає змогу суб'єктам сталого розвитку сільських територій систематизувати економічні відносини та забезпечує умови для їх постійного розвитку. Інституціональне забезпечення сталого розвитку сільських територій є, по суті, процесом забезпечення єдності інституцій, які передбачають одночасне застосування державних, фінансових, економічних і правових норм та рішень, що розробляються та спрямовуються адміністративними інститутами на врегулювання питань, пов'язаних із розвитком сільських територій.

Формальні правила – це правила, зафіксовані у знаковій формі та забезпечені легальним захистом з боку держави. Неформальні правила є обмежувачами поведінки, не зафіксованими у знаковій формі, захист яких забезпечується недержавними механізмами.

Формальні і неформальні правила нерозривно взаємозв'язані між собою, оскільки:

- по-перше, неформальні правила можуть бути лише продовженням формальних правил (якщо вони визначають дуже вузькі межі вибору в суспільних системах, що розвиваються еволюційним шляхом, в яких

налагоджений процес відбору найбільш життєздатних норм поведінки);

- по-друге, неформальні правила можуть виступати джерелом удосконалення та змін формальних правил відповідно до еволюції системи;

– по-третє, неформальні правила можуть виступати силою, що протидіє формальним нормам, що найчастіше виникає у разі прямого запозичення норм, які регулюють взаємодію між економічними агентами в одній соціально-економічній системі для виконання тієї ж функції в іншій, без урахування особливостей менталітету й особливостей розвитку країни.

Інституціональним забезпеченням сталого розвитку сільських територій вважають процес забезпечення єдності інституцій, які передбачають одночасне застосування державних, фінансових, економічних, правових заходів, правил, норм та рішень, що розробляються та спрямовуються адміністративними інститутами на регулювання питань, пов'язаних із розвитком сільських територій.

Сьогодні значення ефективного інституціонального розвитку сільських територій важко переоцінити, оскільки за наявності адекватних умов для взаємодії між економічними агентами будь-якому господарюючому суб'єкту вигідно дотримуватися певних норм та правил, оскільки вони полегшують його взаємодію з іншими економічними агентами та сприяють реалізації економічних інтересів. Практикою доведено, що нормальний розвиток будь-якого сектору економіки триває доти, доки структура його інститутів забезпечує синергетичний ефект від діяльності усіх економічних агентів. Сьогодні лише синхронність та системність дій усіх інститутів сільського розвитку може забезпечити розвиток сільських територій.

Питання інституціонального розвитку сільських територій є особливо актуальним останнім часом, особливо через зниження ефективності сільського господарства. Подолання кризи в цій сфері можна забезпечити завдяки систематичному вдосконаленню управлінської ролі державних інститутів (інститутів адміністративного регулювання) та інституцій для формування відповідної соціальної, екологічної та економічної політики. Державні інститути через інституціональну (регуляторну) політику сталого розвитку сільських територій можуть забезпечити підвищення якості життя сільського населення.

Інституціоналізація сталого розвитку сільських територій має одночасно охоплювати два напрями:

- вдосконалення системи інститутів державного управління;
- створення інституціонального середовища (рис. 4).

Висновки і пропозиції. Таким чином, сьогодні є очевидною необхідність інституціоналізації економічних відносин у різних галузях національного господарства, особливо в напрямі розвитку сільських територій. Економічна система України досить динамічно змінюється, проте інституціональні перетворення не враховують повною мірою економічні інтереси суспільства. Система державного управління розвитком сільських територій структурована за сукупністю відповідних інститутів, та є цілісною дієвою системою, в якій інституціональна політика проводиться на основі інститутів. Проте система інституційного забезпечення залишається недосконалою і потребує певного коригування.

Упровадження норм, правил та санкцій забезпечує необхідний рівень суспільного порядку, робить економічне життя більш стабільним та прогнозованим. В Україні необхідно здійснити інституціональні перетворення, що забезпечать такий економічний порядок, який стимулюватиме економічних агентів діяти не тільки задля отримання прибутку, але і передусім в інтересах суспільства. Інституціоналізацію сільських територій в Україні слід розглядати як особливий економічний ресурс.

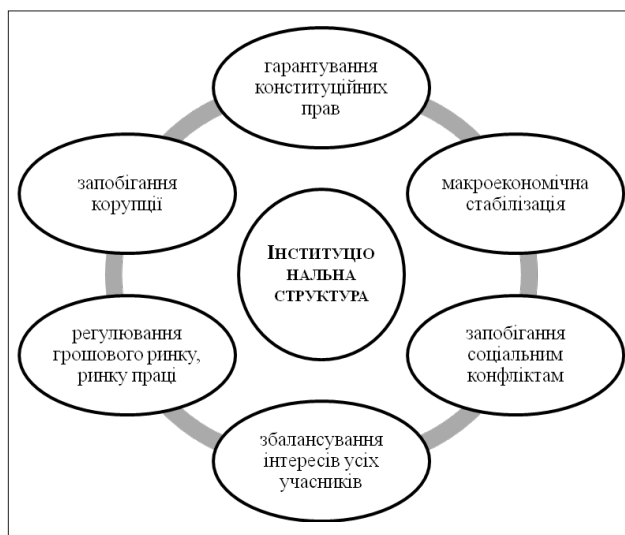

Рис. 4. Роль інституціональної структури для розвитку сільських територій

Джерело: складено автором на основі власних досліджень

Список використаних джерел:

1. Иншаков О.В. Экономические институты и институции: к вопросу о типологии и классификации / О.В. Иншаков // Социологические исследования. 2003. № 9(233). С. 42–51.
2. Горожанкіна М. Економічні теорії і школи. Події. Імена. Ідеї : монографія / М. Горожанкіна, Є. Кріхтін. Донецьк: ДОНДУЕТ, 2001. 198 с.
3. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт ; пер. с англ. А.Н. Нестеренко ; [предисл. и науч. ред. Б.З. Мильнера]. М.: Начала, 1997. 180 с.
4. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен. М.: Прогресс, 1984. 367 с.
5. Зотов В.В. Институциональные проблемы функционирования и превращения экономики России / В.В. Зотов, В.Ф. Пресняков, В.О. Розенталь // Экономическая наука современной России. 1999. № 1. С. 10. С. 51–69.
6. Сучасний тлумачний словник української мови. Х., 2006. С. 818, 842.

Славкова Е. П.

Сумской национальный аграрный университет

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ

Резюме

Исследованы теоретические вопросы формирования сущности институционального обеспечения развития сельских территорий. Раскрыты его элементы и особенности функционирования в современных условиях. Рассмотрено формирование современных основ институциональных отношений на сельских территориях.

Ключевые слова: институты, институции, институциональное обеспечение, развитие, сельские территории.

Slavkova O. P.

Sумы National Agrarian University

FEATURES OF FORMATION OF THE INSTITUTIONAL SUPPORT OF RURAL DEVELOPMENT

Summary

The theoretical problems of the formation of the essence of institutional support for the development of rural areas are investigated. Its elements and features of functioning in modern conditions are revealed. The formation of modern bases of institutional relations in rural areas is considered.

Key words: institutes, universities, institutional support, development, rural areas.